

***Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933–1945* [Prześladowanie i wymordowanie europejskich Żydów przez narodowosocjalistyczne Niemcy, 1933–1945], red. Götz Aly, Wolf Gruner, Susanne Heim, Ulrich Herbert, Hans-Dieter Kreikamp, Horst Möller, Dieter Pohl, Hartmut Weber, t. 1: *Deutsches Reich 1933–1937* [Rzesza Niemiecka 1933–1937], oprac. Wolf Gruner, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München 2008; t. 2: *Deutsches Reich 1938 – August 1939* [Rzesza Niemiecka 1938 – sierpień 1939], oprac. Susanne Heim, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München 2009**

Źródła historyczne są zasadniczym narzędziem pracy badaczy. Dla historyków II wojny światowej głównym problemem jest nie tyle brak materiałów źródłowych – bo wbrew potocznemu mniemaniu zachowały się liczne przekazy dotyczące prześladowań i mordów na Żydach w latach 1933–1945 – ile ich dostępność. Ich rozproszenie w różnych archiwach całego świata nie ułatwia pracy badawczej. Choć dysponujemy już wieloma edycjami źródeł, głównie zebranych wokół pojedynczych aspektów procesu Zagłady, to dotychczas brakowało obszerniejszego ich wyboru, traktującego Zagładę kompleksowo.

Tę lukę postanowił wypełnić zespół wybitnych historyków działających pod patronatem i na zamówienie Archiwum Federalnego, Instytutu Historii Współczesnej w Monachium oraz katedry historii nowożytnej i najnowszej uniwersytetu we Freiburgu. Z inicjatywy tej grupy badaczy narodził się projekt *Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933–1945*, którego efektem końcowym ma być wielotomowy wybór dokumentów dotyczących Holokaustu.

Celem, który postawił sobie zespół redakcyjny, jest obszerny, opracowany według naukowych kryteriów wybór reprezentatywnych materiałów źródłowych, dokumentujących dynamikę i stadia procesu politycznego i społecznego, który doprowadził do bezprzykładnego w dziejach świata masowego mordów. Tak pomyślana edycja będzie nie tylko pełnić funkcję narzędzia w badaniach nad Zagładą, ale jednocześnie stanowić swoisty pomnik upamiętniający zamordowanych Żydów europejskich. Publikacja kierowana jest nie tylko do profesjonalnych historyków, lecz również do nauczycieli, studentów czy wreszcie wszystkich czytelników zainteresowanych problemem Zagłady. Będzie zawierać publikowane niejednokrotnie po raz pierwszy świadectwa, pochodzące zarówno od prześladowców, jak i ofiar. Wśród materiałów nie zabraknie również tekstów wytworzonych przez mniej lub bardziej zaangażowanych obserwatorów wydarzeń.

Podstawę omawianej edycji stanowią przede wszystkim dokumenty pisane oraz – okazjonalnie – transkrypcje nagrań dźwiękowych z lat 1933–1945. Pominięto nato-

miast fotografie, które dokumentują wprawdzie zdarzenia, jednak niewiele mówią o ich kontekście, motywach decyzji i działań. Niezmiernie trudno jest zrekonstruować również okoliczności czy nawet miejsce powstania wielu zdjęć. Zgodnie z założeniem, że publikowane będą wyłącznie dokumenty z epoki, pominięto również spisane po zakończeniu wojny wspomnienia, relacje, jak również dokumentację procesową.

Poszczególne tomy są zorganizowane według kryterium terytorialno-chronologicznego. W kolejnych tomach poświęconych terenom znajdującym się w nazistowskiej strefie władzy, począwszy od samych Niemiec, zamieszczone będą w porządku chronologicznym dokumenty dające całościowy obraz prześladowań Żydów. Zrezygnowano natomiast z układu tematycznego. Ambicją wydawców było oddanie możliwie kompletnego spektrum wypowiedzi na temat niemieckiej polityki wobec Żydów. Dlatego do głosu dopuszczono nie tylko intelektualistów, ale także zwykłych obywateli, urzędników niższego szczebla czy wreszcie zewnętrznych obserwatorów, ludzi o różnym pochodzeniu, poglądach i biografiiach, wywodzących się z różnych rejonów i środowisk społecznych. Przywołano również wypowiedzi wszelkiego rodzaju funkcjonariuszy państwowych działających w imieniu III Rzeszy, czy wręcz trzymających stery państwa. Wszystkie te świadectwa rzucają światło na motywy i sposoby postępowania osób znajdujących się w kręgu sprawców.

Projekt *Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933–1945* daleki jest od ukończenia, wobec czego nie czas jeszcze na podsumowanie i ocenę całości. Jednak opublikowanie dotychczas dwóch z szesnastu planowanych tomów serii pozwala dokonać wstępnej oceny pierwszych rezultatów pracy niemieckich historyków.

Przygotowany przez Wolfa Grunera tom pierwszy zawiera 320 różnych dokumentów z lat 1933–1937. Otwiera go komentarz tygodnika „Jüdische Rundschau” w sprawie mianowania Hitlera kanclerzem, dalej następują kolejne teksty dokumentujące stopniowe wyjmowanie Żydów spod prawa oraz reakcje na dokonujące się bezprawie samych ofiar, ich aryjskich sąsiadów i niezaangażowanych bezpośrednio w wydarzenia obserwatorów. Opracowany przez Susanne Heim tom drugi dotyczy prześladowań Żydów w III Rzeszy w okresie od 1 stycznia 1938 do 31 sierpnia 1939, a więc po zaanektowaniu przez to państwo Austrii i tzw. Kraju Sudetów. Także tutaj znajdujemy materiały dokumentujące prześladowania, a właściwie stan wyjątkowy, narzucony Żydom przez władze państwa i kierownictwo partii nazistowskiej.

Szeroki dobór źródeł i częsta zmiana perspektywy, w połączeniu z układem chronologicznym dokumentów, to zabieg, który trafnie oddaje sytuację ofiar reżimu – zagubionych w coraz bardziej wrogiej rzeczywistości, atakowanych ze wszystkich stron opresyjnymi zarządzeniami i zdezorientowanych co do właściwych celów podejmowanych przeciwko nim działań.

W obu tomach wybór dokumentów poprzedzają wprowadzenia objaśniające kontekst historyczny wydarzeń, natomiast same dokumenty opatrzone komentarzem historycznym. Nie zabrakło również wykazu skrótów, skorowidza instytucji,

firm i czasopism, indeksu geograficznego i osobowego, a w tomie drugim także rzeczowego.

Kolejne tomy, jeszcze w przygotowaniu, będą poświęcone sytuacji Żydów w krajach okupowanych przez Wehrmacht lub pozostających pod kontrolą czy kuratelą polityczną Niemiec – począwszy od Norwegii po Afrykę Północną i od Holandii po Kaukaz, z uwzględnieniem szczególnie tych rejonów Europy, gdzie ludność żydowska była najliczniejsza, tj. Polski, okupowanych terenów ZSRR i Węgier. Zachowana zostanie struktura wewnętrzna z pierwszych tomów edycji, a dobór źródeł będzie dostosowany do warunków miejscowych oraz morderczej dynamiki niemieckiego projektu „ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej”.

Wprawdzie prace nad projektem dalekie są od zakończenia, a publikacja szczególnie ważnych z punktu widzenia polskiego odbiorcy dokumentów znajduje się jeszcze w fazie przygotowań, jednak już na podstawie dotychczasowych tomów można uznać projekt *Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933-1945* za jedno z najważniejszych przedsięwzięć edytorskich w zakresie zagadnienia Zagłady. I choć praca niemieckich historyków nie zastąpi wcześniejszych edycji, bez wątpienia będzie w swojej dziedzinie pozycją największej wagi.

Wojciech Lenarczyk